

УДК 346.7:625.1

І. М. РУДЯГА

здобувач кафедри господарського
права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
Харків
rud_sinel@ua.fm

МАЙНОВИЙ КОМПЛЕКС ЗАЛІЗНИЦЬ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДНОЇ МОНОПОЛІЇ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню правового режиму майна суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище на загальнодержавному ринку. Особливу увагу приділено майновому комплексу залізниць України.

Ключові слова: транспорт, залізничний транспорт, майновий комплекс, право власності, право господарського відання, право оперативного управління.

Постановка проблеми. Транспорт є однією з найважливіших базових системоутворюючих галузей виробничої інфраструктури національної економіки, яка забезпечує потреби суспільного виробництва і населення в перевезеннях [1].

Україна має надзвичайно сприятливі передумови для формування й розміщення транспортної мережі. З урахуванням геополітичних умов залізниці України мають один із найбільших у Європі потенціал транзитності. З усіх видів транспорту на сьогодні найбільш перспективним є залізничний транспорт, що здатний оптимально відповідати поєднанню швидкісних, цінових та екологічних вимог. Галузева структура народного господарства та його територіальна організація, вигідне економіко-географічне положення визначили розвиток і розміщення залізничного транспорту України.

Для того щоб бути активним учасником господарсько-правових відносин, суб'єкт господарювання повинен мати певне майно. Але для подальшого

ефективного використання майна в господарській діяльності слід визначитися, на підставі яких правових режимів воно йому належить.

Також слід відмітити, що у чинному законодавстві України, як зазначають деякі науковці, норми щодо правового режиму майна суб'єктів господарювання сформульовані та розміщені, як правило, безсистемно. Деякими нормами встановлюється правовий режим власності (об'єктів власності) безвідносно до виду суб'єктів господарювання, іншими встановлюється правовий режим майна окремих суб'єктів господарювання, правовий режим окремих видів майна та ін. [2]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового режиму майна приділяли увагу відомі вчені-правники, зокрема, С. С. Алексеев, В. Б. Ісаков, А. М. Колодій, А. В. Семенішин, І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. В. Хорт, С. А. Фролов та ін.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в напрацюванні теоретичних аспектів формування та функціонування майнової основи суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище на загальнодержавному ринку, а також виділення спеціальної правосуб'єктності таких підприємств, відповідно до тих господарських прав та обов'язків, які відповідають цілям реалізації функцій держави та публічним інтересам, необхідність задоволення яких обумовила створення таких підприємств.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим майна — це сукупність вимог, що пред'являються до майна при його набутті, використанні у процесі господарської діяльності, вибутті. У господарській діяльності правовий режим майна виявляється у встановленні особливих правил обліку майна, порядку погашення його вартості та ін.

Категорія правового режиму майна дозволяє розкрити правове становище суб'єкта господарювання у повному обсязі, визначити зміст його майнових прав та обов'язків у процесі здійснення ним господарської діяльності.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базуються їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права: право господарського відання і право оперативного управління.

Майнову основу господарювання становить право власності. Право власності — це речове право, що характеризується найбільш повним, абсолютним, виключним, безпосереднім і безстроковим володарюванням особи над річчю, поєднане зі ставленням до речі як до власної, обмеження якого допускається лише в передбачених Конституцією та іншими законами випадках.

Право господарського відання є правовою формою майнового статусу суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом),

з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна згодою власника у випадках, передбачених законодавчими актами. Режим господарського відання визначає відповідні права й обов'язки державного підприємства з управління закріпленим за ним майном, міру його майнової самостійності, визначає межі втручання державних органів у діяльність підприємства. Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за державним підприємством, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Слід зазначити, що у ст. 136 Господарського кодексу України не вказуються чіткі конкретні дії, які може вчиняти державне підприємство і які становлять зміст права господарського відання. Сюди можна включити дії щодо ефективного використання державного майна, його збереження, збільшення виробництва продукції і товарів та надання послуг щодо забезпечення працівників роботою, створення соціальної інфраструктури та ін. [3].

Право господарського відання виникає у підприємства з моменту передачі майна. Майно, яке передане державному підприємству на праві господарського відання, вибуває з фактичного володіння власника і зараховується на баланс підприємства. З моментом виникнення права господарського відання пов'язане настання майнової відповідальності підприємства за своїми зобов'язаннями.

Державне підприємство має право самостійно розпоряджатися закріпленим за ним майном, за винятком майна, обмеження щодо розпорядження яким встановлюється законом. Так, обмеження стосується відчуження майна, передачі його в заставу (майна, що належить до основних фондів). Здавати в оренду цілісні майнові комплекси державне підприємство має право лише за згодою органу, до сфери управління якого воно входить.

Право господарського відання припиняється на підставах, які передбачені для припинення права власності, та у випадках правомірною вилучення чи перерозподілу майна власником. Право господарського відання припиняється внаслідок приватизації майна державного підприємства [4].

Правом оперативного управління визнається правова форма майнового статусу суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом) [5]. Тобто практичне значення права оперативного управління полягає у тому, що воно визначає співвідношення майнових прав конкретних державних органі-

зацій з правами держави як власника відповідного майна, встановлює межі майнової самостійності, «служить юридичним засобом участі державних органів у майновому обороті», будучи «правом на майно у сфері безпосереднього господарювання» [6].

Зміст права оперативного управління можливо розкрити через аналіз правомочностей носіїв цього права щодо володіння, розпорядження та користування наданим їм майном. Сама держава не може безпосередньо володіти всією масою свого майна, вона володіє ним через свої органи, через створені нею юридичні особи публічного права, яким майно передається в оперативне управління. Лише в такому випадку право володіння одержує свій конкретний зміст. Закріплене за юридичними особами публічного права на праві оперативного управління майно виходить з володіння держави. Володільцем стає носій права оперативного управління, який здійснює фактичне панування над майном [4].

Згідно зі ст. 139 Господарського кодексу України майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [7].

Визначившись із теоретичними основами поняття правового режиму майна та майна взагалі, слід зазначити, що законодавці під майном підприємств транспорту відповідно до ст. 9 Закону України «Про транспорт» розуміють: транспортні засоби, споруди, фінансові ресурси, устаткування транспорту, шляхи сполучення, закріплені за підприємствами, об'єднаннями, установами та організаціями центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури, є загальнодержавною власністю і належать до єдиної транспортної системи [8].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про залізничний транспорт», залізничний транспорт — виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо [9].

Господарський кодекс України класифікує майно підприємств залежно від економічної форми, якої воно набуває в процесі здійснення господарської діяльності, на: основні фонди, оборотні активи, кошти та товари.

Основними фондами виробничого й невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесене законодавством до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого й невиробничого призначення, яке віднесене законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Діяльність залізничного транспорту, як частини єдиної транспортної системи країни, сприяє розвитку продуктивних сил, раціональному функціонуванню всіх галузей суспільного виробництва, соціальному й економічному розвитку регіонів країни, зміцненню її обороноздатності, розширенню міжнародного співробітництва України.

Основними складовими, без яких неможливе здійснення залізничних перевезень як у внутрішньому, так і в міжнародному сполученні, є інфраструктура та рухомий склад залізничного транспорту.

Залізниця є основною організаційною ланкою на залізничному транспорті. Майно залізниці становлять виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається у самостійному балансі залізниці. Майно залізниці є державною власністю і закріплюється за нею на праві господарського відання.

Здійснюючи право господарського відання, залізниця володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном на свій розсуд та вчиняє щодо цього майна будь-які дії, що не суперечать чинному законодавству з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за погодженням з Уповноваженим органом управління та Укрзалізницею.

На праві господарського відання залізниці належать:

– магістральні залізничні лінії загального користування та розміщені на них технологічні споруди, передавальні пристрої, що безпосередньо використовуються для забезпечення процесу перевезень;

– залізничні колії загального користування (земляне полотно, верхня будова колії та штучні споруди) на перегонах і залізничних станціях, що призначені для пропуску поїздів, виконання операцій з прийому та відправлення

поїздів, прийому та видачі вантажу, багажу і вантажобагажу, виконання сортувальної та маневрової роботи;

- залізничні переїзди з обладнанням;
- пристрої та лінії сигналізації, централізації і блокування;
- будівлі, споруди, приміщення, в яких розміщені пристрої сигналізації, централізації і блокування;
- контактна мережа;
- лінії електропостачання, що живлять тягові підстанції, контактну мережу, устаткування сигналізації, централізації, блокування, обчислювальної техніки інформаційних комплексів управління рухом на залізничному транспорті загального користування;
- будівлі, споруди, приміщення та обладнання тягових та трансформаторних підстанцій;
- будівлі, споруди та обладнання пунктів групування, постів секціонування, дизельних електростанцій;
- системи і лінії дистанційного управління та телеуправління устаткуванням електропостачання;
- будівлі, споруди та приміщення, інженерні системи та системи життєзабезпечення обчислювальних та диспетчерських центрів;
- розпорядче та станційне обладнання оперативно-технологічного зв'язку, що забезпечує керування технологічним процесом на залізничному транспорті загального користування;
- будівлі, споруди, приміщення, пристрої та обладнання пунктів дислокації відновлювальних та пожежних поїздів, залізничний рухомий склад відновлювальних і пожежних поїздів, оснащення та залізничні колії загального користування, на яких вагони дислокуються [10].

Джерелами формування майна залізниці є:

- майно, передане їй центральними та місцевими органами виконавчої влади;
- майно, придбане Укрзалізницею за рахунок централізованих коштів і передане залізниці;
- майно, передане залізниці від інших залізниць за рішенням Укрзалізниці і Уповноваженого органу управління;
- доходи, одержані від наданих послуг та реалізації продукції, а також від інших видів господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;

- безоплатні або благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян;
- майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- інше майно, набуте на підставах, не заборонених чинним законодавством України;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Відчуження основних фондів, що є державною власністю і закріплені за залізницею, здійснюється у порядку, встановленому чинним законодавством, за погодженням з Укрзалізницею та Уповноваженим органом управління. Кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів, використовуються відповідно до законодавства України та затвердженого фінансового плану залізниці.

Залізниця має право здавати в оренду підприємствам, організаціям та установам, а також громадянам устаткування, транспортні засоби (крім рухомого складу і контейнерів), інвентар та інші матеріальні цінності, які їй належать згідно з вимогами чинного законодавства України.

Таким чином, організаційно-правова форма державного підприємства логічно вибрана для залізниць України як суб'єкта ринкових відносин, що займають монополієне становище. Але тут слід звернути особливу увагу на майно, яке використовується в господарській діяльності такими підприємствами. Так, якщо розмежувати його на дві категорії: майно, яке повинно обов'язково перебувати в державній власності, тобто критичне майно, без якого здійснення господарської діяльності у сфері залізничних перевезень неможливе, та майно, використання якого можливе на залученні приватних інвестицій, тобто на конкурентних засадах, то це дозволить виділити єдиний господарський механізм функціонування залізничного транспорту, в якому буде поєднано природну монополію, послуги, що надаються на комерційних (ринкових) засадах і забезпечення публічних інтересів суспільства (безпека руху, комфорт перевезень тощо).

У разі функціонування такої моделі господарсько-правових відносин у сфері залізничного транспорту потрібно буде звернути увагу на відпрацювання таких питань:

- особливий порядок призначення керівників залізниць;
- особливий порядок управління такими підприємствами — створення спеціалізованої комісії, що буде здійснювати функції державного регулювання тарифів на залізничному транспорті, тобто формування тарифної політики на ринку послуг, що належать до природної монополії, а також забезпечення державного нагляду за безпекою руху та здійснення координації діяльності перевізників;

– особливий порядок набуття, напрями використання та відчуження (передачі в оренду) майна;

– правові засади надання послуг на конкурентних засадах — відкрита процедура закупівель продукції, регламентація надання послуг (розробка типових договорів, встановлення стандартів), створення потужної антикорупційної системи.

Висновки. Залізничний транспорт є однією з базових галузей економіки. Стабільне та ефективне функціонування залізничного транспорту є необхідною умовою для забезпечення обороноздатності, національної безпеки і цілісності держави, підвищення рівня життя населення.

Зміст правового режиму майна визначається структурою майна суб'єкта господарювання, порядком набуття (формування), використання та вибуття майна, закріпленого за суб'єктом господарювання у правових формах (видах) майнового відокремлення чи на іншій правовій підставі, а також порядком звернення стягнення на майно кредиторами суб'єкта господарювання.

Основними чинниками, які характеризують основи правового режиму майна суб'єктів господарювання, є: економічний зміст та цільове призначення майна; форма власності майна; вид майна; вид суб'єкта господарювання; сфера здійснення та вид діяльності, що здійснюється [11].

Слід також звернути увагу на те, що зміст правового режиму майна суб'єкта господарювання визначається залежно від організаційно-правової форми господарської організації.

Залізниця, як державне підприємство та основна організаційна ланка залізничного транспорту, володіє, користується та розпоряджається майном на свій розсуд, яке належить їй на праві господарського відання, з певними обмеженнями щодо окремих видів майна за погодженням з Уповноваженим органом управління та Укрзалізницею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Олійник Г. Ю. Реструктуризація залізничного комплексу України: методологія і практика : монографія / Г. Ю. Олійник. – К. : Логос, 2011. – 388 с.
2. Щербина В. С. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання / В. С. Щербина // Юрид. Україна. – 2007. – № 1.
3. Пересунько С. І. Право державної власності та його здійснення в період ринкових реформ в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С. І. Пересунько. – К., 1998. – 175 с.
4. Винар Л. В. Юридичні особи, засновані державою : монографія / Л. В. Винар. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 172 с.
5. Основи господарського права України : навч. посіб. / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков. – Х. : Юрайт, 2012. – 328 с.

6. Собчак А. А. Содержание права оперативного управления имуществом / А. А. Собчак // Сов. государство и право. – 1978. – № 5.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр>.
9. Про залізничний транспорт : Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/273/96-вр>.
10. Про затвердження Порядку визначення майна залізничного транспорту, що передається публічному акціонерному товариству «Українська залізниця» на праві господарського відання [Електронний ресурс] : наказ М-ва інфраструктури України від 12.11.2012 р. № 667. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2015-12>.
11. Яськів Б. А. Правовий режим майна акціонерного товариства / Б. А. Яськів // Юрид. наука. – 2011. – № 6. – 210 с.

REFERENCES

1. Oliynyk H. Iu. (2011). Restrukturyzatsiia zaliznychnoho kompleksu Ukrainy: metodolohiia i praktyka: monohrafiia. Kiev. Lohos.
2. Shcherbyna V. S. (2007). Poniattia ta zmist pravovoho rezhymu maina sub'iektiv hospodariuvannia. Yurydychna Ukraina.1.
3. Peresunko S. I. (1998). Pravo derzhavnoi vlasnosti ta yoho zdiisnennia v period rynkovykh reform v Ukraini: Dys. ... kand. yuryd. nauk. Kiev.
4. Vynar L. V. (2007). Yurydychni osoby, zasnovani derzhavoiu: Monohrafiia. Lviv. Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.
5. Zadykhailo D. V., Pashkov V. M. (2012). Osnovy hospodarskoho prava Ukrainy: navch. posib. Kharkiv. Yurait.
6. Sobchak A. A. (1978). Soderzhanye prava operatyvnogo upravleniya ymushchestvom. Sovetskoe hosudarstvo y pravo. 5.
7. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Pro transport : Zakon Ukrainy vid 10.11.1994 № 232/94-VR. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр>.
9. Pro zaliznychnyi transport : Zakon Ukrainy vid 04.07.1996 № 273/96-VR. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/273/96-вр>.
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia maina zaliznychnoho transportu, shcho peredaietsia publichnomu aktsionernomu tovarystvu «Ukrainska zaliznytsia» na pravi hospodarskoho vidannia : Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 12.11.2012 № 667 Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2015-12>.
11. Yaskiv B. A. (2011). Pravovyi rezhym maina aktsionernoho tovarystva. Yurydychna nauka.6.210.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2015

И. Н. РУДЯГА

соискатель кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ИМУЩЕСТВЕННЫЙ КОМПЛЕКС ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТОВ ЕСТЕСТВЕННОЙ МОНОПОЛИИ: ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Статья посвящена теоретико-правовому исследованию правового режима имущества субъектов хозяйствования, занимающие монопольное положение на общегосударственном рынке. Особое внимание акцентировано на имущественном комплексе железных дорог Украины.

Ключевые слова: транспорт, железнодорожный транспорт, имущественный комплекс, право собственности, право хозяйственного ведения, право оперативного управления.

I. M. RUDIANA

PhD. Student of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

RAILWAY TRANSPORT AS A PORTFOLIO OF PROPERTIES (DETERMINATION OF LEGAL REGIMES)

Problem setting. Efficient usage of properties in the economic activity requires indication of legal regimes, which are the basis of recognition of an ownership right.

Recent research and publications analysis. An issue of a legal regime of properties has been considered by famous lawyers, particularly S. S. Alekseev, V. B. Isakov, A. M. Kolodii, A. V. Semenishyn, I. V. Spasibo-Fateiev, Yu. V. Hort, S. A. Frolov, etc.

Paper objective. The paper objective is to emphasize a special legal personality of enterprises, which take a monopolistic position in correspondence with those economic rights and obligations that adhere to goals of governmental functions and public interests. The necessity of fulfillment of the interests has stipulated the creation of these enterprises.

Paper main body. A legal regime of a property is a set of requirements placed on the property in the process of its obtainment, usage in the economic activity, and retirement. In the economic activity, a legal regime of a property consists in establishment of peculiar rules of property accounting, an order of covering its value, and including the property value in the cost, etc. A publicly owned enterprise, which possesses its properties owing to a right of economic jurisdiction, has a right to protection of properties, which is established to protect an ownership right.

Properties of the railway encompass productive and non-productive funds and other assets, values of which are presented in a balance sheet. Properties of the railway are the public ownership. This ownership is established according to a right of economic jurisdiction.

Conclusions of the research. The main factors characterizing basics of a legal regime of properties of economic entities are as follows: the economic sense and a designative purpose of a property; an ownership form; the legal status, according to which the property is obtained; a property type; a business entity type; an area and a type of an activity.

The sense of a legal regime of business entity properties depends on an organizational and legal form of an enterprise.

The railway property comprises productive and non-productive funds and other assets, values of which are presented in a balance sheet.

Short Abstract for an article

Abstract. The article is dedicated to theoretical and legal research of the legal regime of properties of business entities that take a monopolistic position in the national market. The author takes a considerable notice of the portfolio of properties of the Ukrainian railway.

Key words: transport, railway transport, portfolio of property, ownership right, right of economic jurisdiction, right of operative management.